

Jan Karski

Mijn bericht aan de wereld

Vertaling Olaf Brenninkmeijer

Met een nawoord van
Céline Gervais-Francelle

Cossee
Amsterdam

Deze uitgave kwam mede tot stand dankzij een bijdrage
van het Book Institute – the POLAND Translation Program

Oorspronkelijke titel *Story of a Secret State. My report to the world /*
Mon témoignage devant le monde, Histoire d'un État clandestin

© 2010 Jan Karski Institute Warschau

© 2010 Editions Laffont, S.A., Parijs

Nederlandse vertaling © 2011 Olaf Brenninkmeijer
en Uitgeverij Cossee BV, Amsterdam

Omslagfoto © Österreichische Staatsbibliothek Wenen

Foto auteur en documenten © Jan Karski Institute Warschau

Boekomslag Marry van Baar

Typografie binnenwerk Aard Bakker

Druk HooibergHaasbeek, Meppel

ISBN 978 90 5936 332 8 | NUR 302 / 686

Inhoud

1	De nederlaag	7
2	Gevangene in Rusland	22
3	Gevangenenruil en ontsnapping	36
4	Het verwoeste Polen	54
5	Het begin	63
6	Transformatie	76
7	Initiatie	83
8	Borzęcki	89
9	Lwów	100
10	Missie in Frankrijk	113
11	De ondergrondse staat (1)	130
12	Een diepe val	142
13	In handen van de Gestapo	152
14	In het ziekenhuis	173
15	De redding	186
16	De ‘tuinbouwkundige’	198
17	Dwór: genezing en propaganda	207
18	Executie van een verrader	226
19	De ondergrondse staat (2): structuren	237
20	De woning van mevrouw Laskowa	245
21	Opdracht in Lublin	253
22	De schaduwoorlog	261
23	De ondergrondse pers	272
24	Mijn ‘samenzweringsapparaat’	283
25	De verbindingsagentes	288
26	Een huwelijk bij volmacht	295
27	De ondergrondse school	300

28	Een vergadering van het ondergrondse parlement	317
29	Het getto	326
30	Laatste etappe	347
31	Weerzien Unter den Linden	364
32	Naar Londen	370
33	Mijn bericht aan de wereld	390
	Postscriptum	400
	Noten	403
	Afbeeldingen en documenten	457
	Nawoord Céline Gervais-Francelle	473
	Verantwoording	494

I

De nederlaag

Op de avond van 23 augustus 1939 was ik op een buitengewoon vrolijk feest. Het werd gegeven door de zoon van de Portugese ambassadeur in Warschau, de heer Susa de Mendes. Hij was van mijn leeftijd, ongeveer vijfentwintig jaar, en we waren goede vrienden. Hij was de gelukkige broer van vijf bekoorlijke zussen. Een van hen ontmoette ik regelmatig en ik hoopte van harte dat ze er deze avond ook zou zijn.

Ik was nog niet zo lang terug in Polen. Nadat ik was afgestudeerd aan de Jan Kazimierz Universiteit in Lwów in 1935 en traditiegetrouw een jaar had doorgebracht op de cadettenschool van de rijdende artillerie, was ik naar het buitenland gegaan: naar Zwitserland, Duitsland en vervolgens naar Engeland, om onderzoek te doen op het zeer interessante en uitdagende vakgebied van de demografie. Drie jaar lang werkte ik in de grote bibliotheken van Europa aan mijn proefschrift, vergrootte mijn kennis van de Franse, Duitse en Engelse taal en raakte vertrouwd met de plaatselijke zeden en gebruiken. Toen werd ik naar Warschau teruggedroepen, omdat mijn vader was overleden.¹

Hoewel de demografie – de wetenschap die zich richt op het onderzoek naar en de statistische beschrijving van de bevolking – mijn favoriete vakgebied was en bleef, werd me na verloop van tijd steeds duidelijker dat ik weinig of geen aanleg had voor het opstellen van wetenschappelijke verhandelingen. Het wilde maar niet vlotten met mijn dissertatie. Ik treuzelde en talmde en uiteindelijk werd het grootste deel van mijn proefschrift afgewezen. Deze mislukking was de enige donkere wolk – waarover ik me overigens geen al te grote zorgen maakte – aan de verder heldere en wolkenloze horizon van mijn toekomst.²

Op het feest heerste een zorgeloze, vrolijke, ja bijna overdreven uitgelaten stemming. De enorme ontvangstruimte van de ambassade was

misschien een beetje al te romantisch maar verder stijlvol aangekleed. Het koele blauw van het behang contrasteerde met de donkere tonen van de zware Italiaanse meubels. Het licht was gedempt en overal stonden rijk versierde vazen met bloemen op lange stelen, waarvan de geur zich mengde met de parfums van de feestelijk geklede dames. Het gezelschap was goed op elkaar afgestemd en al snel was de ruimte gevuld met geanimeerde gesprekken. Ik herinner me nog enkele gespreksonderwerpen: een vurig pleidooi voor de botanische tuin van Warschau die bepaald niet onderdeel voor doorgaans hoger gewaardeerde tuinen elders in Europa; uiteenlopende meningen over de heropvoering van het beroemde toneelstuk *Madame Sans-Gêne*; wat geroddel en steken onder water toen iemand ontdekte dat onze goede vrienden Stefan Leczewski en *mademoiselle* Marcelle Galopin uit de zaal verdwenen waren... zoals gewoonlijk. Over politiek werd amper gesproken.

We dronken wijn en dansten zonder ophouden, vooral de snelle Europese dansen. Eerst waren er een paar walsen, toen een tango, daarna weer een wals. Later op de avond deden Helene Susa de Mendes en haar broer ons de ingewikkelde danspassen van de Portugese tango voor.

In de loop van de avond maakte ik een paar afspraken voor de komende week. Uiteindelijk slaagde ik er zelfs in juffrouw De Mendes te overtuigen dat er geen betere gids voor Warschau was dan ik. Ik maakte een lunch- en een dinerafspraak met twee vrienden, de heren Leczewski en Mazur. Ik beloofde juffrouw Obromska dat ik haar de zondag daarop zou komen bezoeken, maar moest daar later op terugkomen toen me te binnen schoot dat mijn tante dan jarig was. Ik moest *mademoiselle* Galopin bellen en een nieuwe afspraak maken voor ons volgende paardrijtochtje.

Het feest duurde tot diep in de nacht. Het afscheid nemen duurde lang, buiten bleven verschillende groepjes voor de deur nog wat napraten en afspraken maken voor later die week. Ik was moe toen ik thuiskwam, maar zat nog zo vol opwindende plannen dat ik de slaap nauwelijks kon vatten.

Ik had het idee dat ik nog maar nauwelijks mijn ogen had gesloten toen er luid op de voordeur werd gebonsd. Ik kwam moeizaam mijn bed uit en liep de trap af, rende het laatste stukje zelfs toen het gebons steeds harder werd. Geërgerd rukte ik de deur open. Voor me stond een ongeduldige, nurkse politieagent, die me een rood briefje toestak, iets onverstaanbaars mompelde en toen weer verdween in de nacht.

Het was een geheim mobilisatiebevel. Ik moest Warschau verlaten en me binnen vier uur bij mijn regiment melden. Ik was tweede luitenant bij

de artillerie, en mijn eenheid lag in Oświęcim,³ vlak bij de Duitse grens. Iets aan de manier waarop het bevel bij me bezorgd werd, misschien het ongewone tijdstip of het feit dat het zoveel plannen in de war stuurde, baarde me ernstig zorgen.

Ik maakte mijn broer en mijn schoonzus wakker. Ze waren niet in het minst onder de indruk of geschrokken en ik voelde me met mijn bloedserieuze gezicht een beetje opgelaten.

Terwijl ik me aankleedde en mijn spullen pakte, bespraken we de situatie. We kwamen tot de conclusie dat het waarschijnlijk alleen om een beperkte mobilisatie ging. Een handvol onderofficieren werd onder de wapenen geroepen om de bevolking te doordringen van de noodzaak waakzaam te blijven. Mijn broer en mijn schoonzus raadden me aan niet te veel mee te nemen en mijn schoonzus protesteerde toen ik verschillende setjes winterondergoed wilde inpakken.

‘Je gaat toch niet naar Siberië,’ zei ze en keek me daarbij aan alsof ik een romantische schoolknaap was. ‘Binnen een maand zien we je weer terug.’

Daar vrolijkte ik een beetje van op. Wie weet werd het nog een leuk uitje. Ik herinnerde me dat Oświęcim midden in een uitgestrekt, open landschap lag. Ik was een verwoed ruiter en verheugde me op het vooruitzicht daar op zo’n schitterend legerpaard te kunnen galopperen. Zorgvuldig pakte ik mijn mooiste rijlaarzen in. Steeds meer kreeg ik het gevoel dat ik me gereedmaakte voor een luisterrijke militaire parade. Bijna overmoedig trof ik de laatste voorbereidingen. Tegen mijn broer merkte ik op dat het jammer was dat ze op dat moment geen oude mannen konden gebruiken. Hij protesteerde luidkeels en dreigde met handtastelijkheden als ik mijn brutale mond niet hield. Zijn vrouw riep ons toe niet zo kinderachtig te doen, en ik moest me uiteindelijk vreselijk haasten omdat we zoveel tijd hadden verspild.

Op het station leek het wel of alle mannelijke inwoners van Warschau zich daar hadden verzameld. Ik begreep al snel dat de mobilisatie slechts in zoverre ‘geheim’ was dat ze niet in het openbaar door middel van aanplakbiljetten was bekendgemaakt. Kennelijk waren er honderdduizenden mannen opgeroepen. Ik herinnerde me dat ik twee of drie dagen eerder het gerucht had opgevangen dat de regering overwoog vanwege de Duitse dreiging een algemene mobilisatie af te kondigen, maar dat ze daar na waarschuwingen van de vertegenwoordigers van Frankrijk en Engeland op was teruggekomen. Hitler mocht niet ‘geprovocerd’ worden. Op dat

moment vertrouwde Europa nog op concessies en verzoening. Maar aangezien de Duitsers onverholen doorgingen met hun aanvalsvorbereidingen had de Poolse regering uiteindelijk toestemming gekregen voor een ‘geheime’ mobilisatie.⁴

Dat alles kreeg ik pas later te horen. Op dat moment deed de herinnering aan het gerucht me even weinig als toen ik het voor het eerst hoorde. Om me heen stroomden duizenden mannen in burgerkledij de perrons op, en allemaal sleepten ze een gemakkelijk herkenbare ransel met zich mee. Ik zag honderden keurig geklede en goed geluimde reserveofficieren, van wie sommigen elkaar toewenkten of iets toeriepen terwijl ze zich naar de wagons haastten. Ik speurde om me heen naar een bekend gezicht en stapte, toen ik niemand zag die ik kende, maar alleen in.

Ik moest me bijna met geweld een weg naar binnen banen. De wagons waren stampvol en alle zitplaatsen waren bezet. Ook in de gangpaden en op de balkons stonden de mannen dicht op elkaar gepakt, tot in de w’s. Iedereen maakte een energieke, enthousiaste, ja zelfs opgetogen indruk. De reserveofficieren zagen er goed verzorgd en zelfverzekerd uit; de stemming van de mannen in burger was wat minder uitbundig, hoewel het de meesten niet leek te deren dat ze hun werk of hun bedrijf in de steek moesten laten voor deze onderneming, hoe weinig moeite de onderneming ook leek te gaan kosten. De locomotief siste en de trein zette zich langzaam in beweging, begeleid door het gebruikelijke commentaar (‘we rijden, we rijden’), dat uiteindelijk, toen we het station uitreden en vaart begonnen te maken, overging in een luid gejuich van pure inhoudsloze opwinding.

Naarmate de reis vorderde, drong langzaam maar zeker de ernst van de situatie tot me door. Ik had nog steeds geen flauw vermoeden hoe dicht we de oorlog al genaderd waren, maar begreep intussen wel dat dit geen plezierreisje was, maar een echte grootschalige mobilisatie. Bij iedere halte werden er nieuwe wagons bij de trein aangehaakt en stroomde er nieuw volk toe, dat nu voornamelijk uit boeren bestond. Ze maakten een nuchterder indruk en leken realistischer over de mogelijkheid dat we inderdaad op weg waren naar een oorlog. Vooral de jongens uit de dorpen stapten de wagons binnen met een kalme, volwassen vastberadenheid en een onverschrokken dadendrang die ons lachwekkend voorkwam. Toch leek iedereen gedreven en vol vertrouwen. Hoewel we inmiddels beseften dat we ‘een klus te klaren hadden’, was de stemming bepaald niet bedrukt. Dat gold niet voor de vrouwen – echtgenotes, zusters, moeders

– die zich bezorgd op de perrons verdrongen als talloze weeklagende Niobes, hun geliefden omarmden en probeerden het afscheid nog een paar seconden uit te stellen. Beschaamd rukten de jongens zich los uit de armen van hun moeder.

‘Laat me gaan, moeder,’ hoorde ik op een station een jongen van een jaar of twintig roepen. ‘Binnenkort kun je me in Berlijn komen opzoeken.’

Op elk station hadden we langdurig oponthoud, omdat er nieuwe wagons aan de trein gekoppeld moesten worden zodat er nog meer passagiers konden worden meegenomen; de reis naar Oświęcim duurde uiteindelijk bijna twee keer zo lang als gewoonlijk. Toen we uiteindelijk aankwamen, was het midden in de nacht, en was de vrolijke stemming van het begin van de reis vervlogen door de hitte, het gedrang en de vermoeidheid van het lange staan. Na een heel redelijke avondmaaltijd – zeker gezien het late tijdstip – kwam de energie weer een beetje terug, en ik begaf me met een groepje officieren die ik in de mess had leren kennen naar het officiersverblijf. Ik trof er niet alle officieren van onze divisie. Twee batterijen van de rijdende artillerie waren al eerder naar het front gestuurd, alleen de derde en een reservebatterij bevonden zich nog in de kazerne.

Terwijl we naar onze onderkomens liepen, spraken we vooral over onze huidige situatie en vermeden we gewichtiger onderwerpen.

Tweede luitenant Pietrzak, student aan de universiteit van Krakau, zei dat hij bijna omviel van vermoeidheid. Hij was net als ik de avond tevoren naar een bal geweest. Het was, zo maakte hij duidelijk, een groots en luisterrijk festijn geweest. Hij had veel succes gehad bij de dames en zijn toevlucht moeten nemen tot een machiavellistische list om zich diverse al te opdringerige schonen van het lijf te houden. Op een paar passen van de ingang van zijn huis had hij gezien hoe een politieagent zijn trap op ging. Geschrokken had hij zich teruggetrokken en geprobeerd te bedenken welke omstandigheid in zijn lichtzinnige levenswijze hem binnen het blikveld van justitie had gebracht. Om ons te vermaken deed hij zijn best het tafereel in geuren en kleuren te beschrijven: hoe hij in paniek had staan wachten tot de politieagent weer was verdwenen, en daarna schuld-bewust zijn huis was binnengeslopen om daar met een mengeling van verbazing en opluchting vast te stellen dat hij niet voor de rechtbank maar in de kazerne diende te verschijnen. De omstanders hoorden zijn verhaal vol ongelovige bewondering aan. Meteen werden er vergelijkbare – maar

dan iets geloofwaardigere – anekdotes over de avond tevoren opgedist. Er werden familieleden en echtgenotes geciteerd, we wisselden informatie uit over familieverhoudingen en interesses en sloten vriendschappen die uiteindelijk niet meer dan een paar dagen zouden bestaan.

Pietrzak, de jongen die als eerste zijn verhaal had verteld, werd mijn vaste kompaan. Hij stamde uit een welgestelde familie en voor zover ik het begreep, deed hij iets vaags in de financiële wereld. Net als ik hield hij van paarden en boeken; in combinatie met zijn voorliefde voor het opdissen van anekdotes was hij mijn ideale metgezel voor de komende dagen. Zoals ik later ontdekte stelde hij zijn anekdotes altijd samen volgens hetzelfde bijzondere recept van een waargebeurde kern die werd aangedikt met komische overdrijvingen en regelrechte verzinsels.

Veel van deze anekdotes kreeg ik te horen in de gezellige officiersclub in Oświęcim. De orde en discipline waren er strenger dan gewoonlijk, maar daar lieten we, ook al morden we er flink over, ons avondlijke vertier niet door bederven, en meer dan eens zagen Pietrzak en ik kans te gaan paardrijden in die heerlijke omgeving, onder de stralende, wolkenloze hemel van de Poolse zomer.

Het is moeilijk te verklaren waarom, maar op die avonden in de officiersclub deed bijna iedereen zijn best politieke thema's te vermijden die controversieel of inhoudelijk te zwaar zouden kunnen blijken. Als we dan uiteindelijk toch in een discussie belandden over onze huidige situatie en over wat ons misschien te wachten stond, hadden we de neiging elkaar te bevestigen in een algemeen optimisme dat ons behoedde voor twijfel, angst en een nuchtere analyse van de uiteenlopende en ingrijpende veranderingen die zich met een snelheid die wij niet wilden of konden begrijpen, in de Europese politiek voltrokken. Ik weet nog dat ik werd bevangen door een soort mentale inertie die verhinderde dat mijn geest zich ook maar de geringste inspanning getrooste om het vele verontrustende nieuws te ordenen en bevatten. Het was een te grote bedreiging van het bestaan dat ik tot dan toe geleid had.

Daarbij kwamen nog de woorden van mijn broer vlak na de mobilisatie. Mijn broer was twintig jaar ouder dan ik en bekleedde een hoge overheidspositie; altijd al, zolang ik me kon herinneren, had hij tot de 'welingelichte kringen' behoord.⁵ Wat Pietrzak had gehoord van zijn vader, die over nog betrouwbaarder informatiebronnen leek te beschikken, verbreedde en ondersteunde de analyse van mijn broer. Anderen droegen uitspraken van familieleden en vrienden en hun eigen redeneringen aan.